

AVTOTRANSPORT VOSITALARIDAN FOYDALANISH XIZMATINI BAHOLASHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Norqobilov Jahongir Isroil o'g'li

Qarshi davlat texnika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

norkobilovjahongir@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-4550-8806>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22080313>

Annotatsiya. Mazkur maqolada avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholashning nazariy-metodologik asoslarini takomillashtirish masalalari tadqiq etilgan. Tadqiqotda baholash, qiymat va samaradorlik kategoriyalarining iqtisodiy mazmuni hamda ularning o'zaro bog'liqligi tahlil qilinadi. Avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholashda an'anaviy yondashuvlarning imkoniyatlari va cheklovlari aniqlanib, texnik holat, ekspluatatsion ko'rsatkichlar, iqtisodiy natijadorlik va tashqi muhit omillarini kompleks hisobga olish zarurligi asoslangan. Tizimli, qiyosiy, iqtisodiy-statistik va umumlashtirish usullaridan foydalanilgan. Tadqiqot natijasida baholash jarayonini alohida qiymat ko'rsatkichlari bilan cheklamasdan, o'zaro bog'liq omillar majmuasi asosida tashkil etishga qaratilgan metodologik yondashuv taklif etilgan. Ushbu yondashuv baholash natijalarining xolisligi va amaliy ahamiyatini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, taklif etilgan yondashuv transport xizmatlarini boshqarish qarorlarini asoslash, resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlash hamda baholash tizimining zamonaviy talablar asosidagi rivojlanishiga metodik zamin yaratadi, uning amaliy samaradorligini yanada oshirish imkonini beradi.

Annotation This article examines the issues of improving the theoretical and methodological foundations for evaluating services related to the operation of motor vehicles. The study analyzes the economic content of the categories of evaluation, value, and efficiency, as well as their interrelationship. The possibilities and limitations of traditional approaches to evaluating motor vehicle operation services are identified, and the necessity of comprehensively considering technical conditions, operational indicators, economic performance, and external environmental factors is substantiated. Systematic, comparative, economic-statistical, and generalization methods were employed. The research proposes a methodological approach aimed at organizing the evaluation process based on a set of interrelated factors rather than limiting it to individual value indicators. This approach contributes to improving the objectivity and practical significance of evaluation results. Furthermore, the proposed methodology provides a methodological basis for substantiating management decisions, ensuring rational resource utilization, and developing the evaluation system in accordance with modern requirements.

Аннотация. В данной статье исследуются вопросы совершенствования теоретико-методологических основ оценки услуг, связанных с эксплуатацией автотранспортных средств. В исследовании анализируются экономическое содержание категорий оценки, стоимости и эффективности, а также их взаимосвязь. Выявлены возможности и ограничения традиционных подходов к оценке услуг по эксплуатации автотранспортных средств и обоснована необходимость комплексного учета технического состояния, эксплуатационных показателей, экономической результативности и факторов внешней среды. В работе использованы системный,

сравнительный, экономико-статистический методы и метод обобщения. В результате исследования предложен методологический подход, предусматривающий организацию процесса оценки на основе совокупности взаимосвязанных факторов, а не ограничение его отдельными стоимостными показателями. Данный подход способствует повышению объективности и практической значимости результатов оценки, а также создает методическую основу для обоснования управленческих решений и рационального использования ресурсов.

Kalit so'zlar: avtotransport vositalari, foydalanish xizmati, iqtisodiy baholash, baholash metodologiyasi, kompleks yondashuv, texnik holat, ekspluatatsion ko'rsatkichlar, iqtisodiy samaradorlik, baholash mezonlari, integrallashgan baholash tizimi, transport xizmatlari, boshqaruv qarorlari.

Keywords: motor vehicles, operational services, economic evaluation, evaluation methodology, integrated approach, technical condition, operational indicators, economic efficiency, evaluation criteria, integrated assessment system, transport services, management decisions.

Ключевые слова: автотранспортные средства, услуги по эксплуатации, экономическая оценка, методология оценки, комплексный подход, техническое состояние, эксплуатационные показатели, экономическая эффективность, критерии оценки, интегрированная система оценки, транспортные услуги, управленческие решения.

Kirish. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida transport tizimi ishlab chiqarish, savdo, xizmat ko'rsatish va aholi harakatchanligini ta'minlovchi muhim infratuzilmaviy tarmoqlardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, avtomobil transporti iqtisodiy subyektlar va iste'molchilar o'rtasidagi hududiy hamda funksional bog'liqlikni ta'minlashda alohida ahamiyat kasb etadi. Avtotransport vositalaridan foydalanish jarayonining samaradorligi nafaqat tashilgan yuk yoki yo'lovchilar hajmi bilan, balki transport vositalarining texnik tayyorgarligi, ekspluatatsion ishonchliligi, xizmat sifati, resurslardan foydalanish darajasi va iqtisodiy natijadorlik kabi ko'plab omillar bilan belgilanadi. Shu bois mazkur sohada samaradorlikni baholash masalasi iqtisodiy tahlilning muhim yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. O'zbekistonda baholash xizmatlari bozorining rivojlanish tendensiyalari avtotransport vositalari bilan bog'liq baholash xizmatlariga talabning sezilarli ravishda ortib borayotganini ko'rsatadi. Xususan, dissertatsiya ma'lumotlariga ko'ra, 2020–2024-yillarda ko'char mulkni baholash xizmatlari hajmi 1,1 mlrd so'mdan 24,5 mlrd so'mga yetgan. Mazkur bozor tarkibida avtotransport vositalarini baholash xizmatlari 0,8 mlrd so'mdan 19,8 mlrd so'mgacha oshib, ko'char mulkni baholash xizmatlari umumiy hajmidagi ulushini 72,7 foizdan 80,8 foizga yetkazgan.

1-jadval

O'zbekistonda ko'char mulk va avtotransport vositalarini baholash xizmatlari dinamikasi¹

Ko'rsatkich	2020-yil	2021-yil	2022-yil	2023-yil	2024-yil
-------------	----------	----------	----------	----------	----------

¹ O'zbekiston Respublikasi Davlat aktivlarini boshqarish agentligi ma'lumotlari asosida mualliflik qayta ishlanmasi

Ko'char mulkni baholash xizmatlari, mlrd so'm	1,1	4,7	16,5	22,1	24,5
Avtotransport vositalarini baholash xizmatlari, mlrd so'm	0,8	3,3	12,4	18,8	19,8
Avtotransport xizmatlarining ko'char mulk baholashdagi ulushi, %	72,7	70,2	75,2	85,1	80,8

Jadval ma'lumotlari avtotransport vositalari bilan bog'liq baholash xizmatlari alohida iqtisodiy ahamiyat kasb etayotganini ko'rsatadi. Biroq baholash xizmatlari bozorining miqdoriy kengayishi baholash metodologiyasi ham shunga mos ravishda takomillashganligini avtomatik ravishda anglatmaydi. Aksincha, bozorning kengayishi baholash natijalarining aniqligi, xolisligi va boshqaruv qarorlari uchun amaliy foydaliligiga nisbatan yanada yuqori talablarni shakllantiradi. Mazkur sharoitda avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholashga nisbatan mavjud yondashuvlarni qayta ko'rib chiqish zarurati yuzaga keladi. Chunki amaliyotda baholash ko'pincha alohida qiymat yoki moliyaviy ko'rsatkichlar asosida amalga oshiriladi. Tushum, foyda, rentabellik va xarajatlar muhim iqtisodiy indikatorlar hisoblanganiga qaramasdan, ular transport vositalarining texnik holati, ekspluatatsion barqarorligi, xizmat ko'rsatish sifati hamda resurslardan foydalanish samaradorligini to'liq ifodalay olmaydi. Dissertatsiya materiallarida ham mavjud baholash amaliyotida texnik, ekspluatatsion, tashkiliy va iqtisodiy ko'rsatkichlarni yagona tizimga integratsiyalash yetarli darajada shakllanmaganligi qayd etilgan. Shu nuqtai nazardan, avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholash jarayonini ikki xil iqtisodiy kategoriya - **qiymat** va **samaradorlik**ning o'zaro bog'liqligini hisobga olgan holda tashkil etish muhimdir. Transport vositasining qiymati uning bozor, texnik va iqtisodiy xususiyatlarini aks ettirsa, foydalanish samaradorligi ushbu vositadan amalda qanday darajada unumli foydalanilayotganini ifodalaydi. Mazkur ikki kategoriya bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lsa-da, ular mazmunan aynan bir xil tushuncha emas.

2-jadval.

Avtotransport vositasi qiymati va undan foydalanish samaradorligining o'zaro bog'liqligi²

Baholash yo'nalishi	Asosiy mazmuni	Asosiy ko'rsatkichlar	Boshqaruvdagi ahamiyati
Qiymatni baholash	Transport vositasining iqtisodiy qiymatini aniqlash	Bozor narxi, tiklash qiymati, eskirish, qoldiq qiymat	Sotish, garov, sug'urta va investitsion qarorlar

² Mualliflik ishlanmasi

Texnik holatni baholash	Transport vositasining foydalanishga tayyorligini aniqlash	Texnik tayyorgarlik, nosozliklar, eskirish darajasi	Ta'mirlash va yangilash qarorlari
Ekspluatatsion baholash	Transport vositasidan foydalanish intensivligini aniqlash	Bosib o'tilgan masofa, yuklanish, bekor turish vaqti	Operatsion jarayonlarni optimallashtirish
Iqtisodiy samaradorlik	Foydalanish natijasini aniqlash	Tushum, xarajat, foyda, rentabellik	Moliyaviy va strategik qarorlar
Kompleks baholash	Barcha omillarni o'zaro bog'liq holda baholash	Integral ko'rsatkichlar tizimi	Umumiy boshqaruv samaradorligini oshirish

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, transport vositasining bozor qiymatini aniqlash bilan undan foydalanish samaradorligini baholash bir-birini to'ldiruvchi, ammo mustaqil iqtisodiy jarayonlardir. Shu sababli transport vositasining qiymati yuqori bo'lishi uning ekspluatatsion samaradorligi ham yuqori ekanligini anglatmaydi. Xuddi shuningdek, ma'lum muddat foydalanilgan va bozor qiymati nisbatan pasaygan transport vositasi samarali texnik xizmat ko'rsatish, optimal yuklanish va oqilona boshqaruv natijasida yuqori iqtisodiy samaradorlikni ta'minlashi mumkin. Mazkur holat baholash metodologiyasini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi. Amaldagi baholash amaliyotida qiyosiy, xarajat va daromad yondashuvlari keng qo'llaniladi. Ushbu yondashuvlarning har biri muayyan maqsad uchun iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lsa-da, ulardan alohida foydalanish avtotransport vositalaridan foydalanish jarayonining barcha jihatlarini to'liq aks ettira olmaydi. Dissertatsiya doirasidagi tahlilda avtotransport vositalarini baholash bo'yicha alohida sohaviy standartning yetarli darajada shakllanmaganligi, amaliyotda umumiy baholash qoidalariga tayanish metodologik bo'shliqlarni yuzaga keltirishi ko'rsatilgan. Shu sababli an'anaviy yondashuvlarni tizimli va funksional yondashuvlar, statistik modellashtirish hamda hayotiy sikl xarajatlarini hisobga olish tamoyillari bilan boyitish zarurligi asoslangan.

3-jadval.

Avtotransport vositalarini baholashning an'anaviy yondashuvlari va ularning metodologik cheklovlari³

Yondashuv	Asosiy mazmuni	Kuchli jihati	Asosiy cheklovi
Qiyosiy yondashuv	Analog transport vositalari narxlarini solishtirish	Bozor holatini aks ettiradi	Analog ma'lumotlar sifati va tuzatishlarning subyektivligi

³ Mualliflik ishlanmasi

Xarajat yondashuvi	Tiklash yoki almashtirish qiymatini aniqlash	Texnik va fizik holatni hisobga olish imkoniyati	Bozor talabini to'liq aks ettirmasligi mumkin
Daromad yondashuvi	Kelajakda olinadigan daromad asosida qiymatni aniqlash	Iqtisodiy foydalanish imkoniyatini hisobga oladi	Pul oqimlari va risklarni prognozlash murakkabligi
Kompleks yondashuv	Bir nechta mezon va omillarni integratsiyalash	Qarorlar uchun kengroq axborot beradi	Integral ko'rsatkichlar va vaznlarni ilmiy asoslash zarur

Avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatining o'ziga xosligi shundan iboratki, uning natijasi faqat transport vositasining mavjudligi yoki qiymati bilan emas, balki undan foydalanish jarayonining qanday tashkil etilganligi bilan belgilanadi. Texnik tayyorgarlikning pasayishi transport vositalarining bekor turish vaqtini oshirishi, ekspluatatsion xarajatlarni ko'paytirishi va natijada xizmat sifati hamda korxonaning iqtisodiy natijalariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Aksincha, texnik xizmat ko'rsatish tizimini takomillashtirish, transport vositalaridan foydalanish intensivligini optimallashtirish va raqamli monitoringni joriy etish xizmatlarning umumiy natijadorligini oshirish imkonini beradi.

Adabiyotlar sharhi va nazariy asoslar. Avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholash masalasi iqtisodiy baholash nazariyasi, transport iqtisodiyoti va xizmatlar samaradorligini tahlil qilish bilan uzviy bog'liq bo'lgan murakkab ilmiy yo'nalish hisoblanadi. Mazkur masalani tadqiq etishda transport vositasini faqat moddiy aktiv sifatida baholash yetarli bo'lmaydi. Chunki avtotransport vositasi muayyan qiymatga ega bo'lgan mulk obyekti bilan bir qatorda, transport xizmatini yaratishda ishtirok etuvchi ishlab chiqarish vositasi hamdir. Shu bois undan foydalanish bilan bog'liq iqtisodiy natijalarni aniqlashda transport vositasining qiymati, texnik holati, ekspluatatsion xususiyatlari va foydalanish samaradorligini o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqish zarur bo'ladi. Baholash nazariyasida baholash jarayoni muayyan obyektning belgilangan maqsad doirasidagi iqtisodiy xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan tizimli faoliyat sifatida qaraladi. Xalqaro baholash standartlarida baholash yondashuvini tanlashda baholash obyektining tavsifi, baholash maqsadi, qiymat bazasi hamda foydalanish mumkin bo'lgan axborotlarning sifati asosiy metodologik omillar sifatida e'tirof etiladi.⁴ Shu nuqtai nazardan, baholash natijasi faqat bitta matematik hisob-kitobning natijasi emas, balki baholash obyektining iqtisodiy mohiyati va bozor sharoitlarini tizimli tahlil qilish orqali shakllantiriladigan ilmiy xulosadir. Transport vositalaridan foydalanish xizmatini baholashda, avvalo, baholash, qiymat va samaradorlik tushunchalarining mazmunini farqlash muhim ahamiyatga ega. Baholash ma'lum obyekt yoki jarayonning belgilangan mezonlar asosida holatini aniqlash jarayonini ifodalasa, qiymat mazkur jarayon davomida aniqlanadigan iqtisodiy natijalardan biri hisoblanadi. Samaradorlik esa mavjud resurslardan foydalanish natijasida olingan iqtisodiy, texnik yoki ijtimoiy natijaning sarflangan resurslar bilan o'zaro nisbatini ifodalaydi. Xalqaro baholash standartlarida qiymat iqtisodiy subyektlar o'rtasidagi muayyan sharoitlarda shakllanadigan iqtisodiy tushuncha sifatida talqin qilinadi. Shu sababli bir xil obyekt turli baholash maqsadlariga qarab turlicha qiymatga ega bo'lishi mumkin. Bunda

⁴ International Valuation Standards Council (IVSC). *International Valuation Standards (IVS)*. London: IVSC, 2025.

bozor sharoiti, obyektning funksional imkoniyatlari, undan foydalanish istiqbollari hamda iqtisodiy manfaatlar muhim rol o'ynaydi.⁵

Avtotransport vositalariga nisbatan qiymat tushunchasi, odatda, bozor qiymati, tiklash qiymati, qoldiq qiymat yoki daromad keltirish salohiyati bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Biroq transport vositasining qiymati undan foydalanish samaradorligini to'liq tavsiflab bermaydi. Yuqori bozor qiymatiga ega transport vositasi ekspluatatsiya jarayonida yuqori xarajatlar yoki texnik nosozliklar tufayli kutilgan iqtisodiy natijani bermasligi mumkin. Aksincha, bozor qiymati nisbatan past bo'lgan transport vositasi samarali ekspluatatsiya, optimal yuklanish va oqilona boshqaruv natijasida yuqori iqtisodiy samara keltirishi mumkin.

Transport xizmatlarini baholash bo'yicha dastlabki ilmiy yondashuvlarda xizmat faoliyatini bir nechta o'zaro bog'langan ko'rsatkichlar asosida tahlil qilish zarurligi ilgari surilgan. Jumladan, G.J. Fielding, T.T. Babitsky va M.E. Brenner transport xizmatlari faoliyatini baholashda kontekst, jarayon va natijalarni birgalikda hisobga olishga asoslangan ko'p o'lchovli metodologiyani taklif etganlar.⁶ Mazkur yondashuv transport xizmatlari samaradorligini faqat moliyaviy yoki ishlab chiqarish ko'rsatkichlari asosida aniqlash cheklanganligini ko'rsatadi. Transport faoliyatining yakuniy natijasi texnik imkoniyatlar, ekspluatatsion jarayonlar va xizmat natijalarining o'zaro ta'siri asosida shakllanadi. C. Blanquart va A. Burmeister transport faoliyatini baholashda an'anaviy mahsuldorlik ko'rsatkichlari bilan cheklanib qolmaslik zarurligini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, transport tizimining faoliyatini baholashda yaratilayotgan xizmatning mazmuni va iste'molchi uchun shakllanayotgan foydalilik darajasini ham hisobga olish lozim.⁷ Ushbu yondashuv avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholashda muhim nazariy ahamiyatga ega. Chunki transport vositasining iqtisodiy natijasi faqat tashish hajmi bilan emas, balki mazkur tashish jarayonining sifatli, uzluksiz va resurs tejankor tarzda amalga oshirilishi bilan ham belgilanadi. Transport xizmatlari faoliyatini ko'p mezonli baholash masalalari Barros, de Abreu e Silva va Portugal tomonidan ham tadqiq etilgan. Ularning yondashuvida transport xizmati natijalarini baholashda turli manfaatdor tomonlar nuqtai nazarini, obyektiv va subyektiv ko'rsatkichlarni hamda bir nechta baholash darajalarini hisobga olish zarurligi asoslangan.⁸ Bu yondashuv transport xizmatlarini boshqarishda bir o'lchamli ko'rsatkichlardan foydalanish ko'pincha tizimning haqiqiy holatini to'liq aks ettirmasligini ko'rsatadi.

Mazkur ilmiy qarashlarni umumlashtirish asosida avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholashni quyidagi o'zaro bog'langan jarayon sifatida ko'rib chiqish mumkin:

transport vositasining iqtisodiy va texnik tavsifi → undan foydalanish jarayoni → xizmat natijasi → iqtisodiy samara → umumiy baholash natijasi.

Bunday yondashuv transport vositasining qiymati va undan foydalanish samaradorligi o'rtasidagi nazariy bog'liqlikni aniqlash imkonini beradi. Qiymat transport vositasining iqtisodiy resurs sifatidagi holatini ifodalasa, samaradorlik mazkur resursdan foydalanish

⁵ International Valuation Standards Council (IVSC). *IVS Glossary and General Standards*. London: IVSC

⁶ Fielding G.J., Babitsky T.T., Brenner M.E. A multidimensional methodology for evaluating public transportation services // *Transportation Research Part A*.

⁷ Blanquart C., Burmeister A. Evaluating the performance of freight transport: a service approach // *European Transport Research Review*.

⁸ Barros A.G., de Abreu e Silva J., Portugal L. Multi-dimensional approaches to evaluating transit service performance // *Transportation Research Part A*.

natijasida olinayotgan iqtisodiy va ekspluatatsion natijalarni tavsiflaydi. Demak, ushbu kategoriyalar o'zaro bog'liq bo'lsa-da, mazmun jihatidan bir xil tushuncha hisoblanmaydi.

Baholash faoliyatida qiymatni aniqlashning asosiy metodologik yo'nalishlari sifatida qiyosiy, xarajat va daromad yondashuvlari keng qo'llaniladi. Ushbu yondashuvlar xalqaro baholash nazariyasining asosiy metodologik elementlarini tashkil etadi. Har bir yondashuv transport vositasining iqtisodiy holatini turli nuqtai nazardan tahlil qilish imkonini beradi. Qiyosiy yondashuvning nazariy asosini bozor analogiyasi tamoyili tashkil etadi. Ushbu yondashuvda baholanayotgan transport vositasining qiymati unga o'xshash obyektlar bo'yicha shakllangan bozor ma'lumotlarini tahlil qilish orqali aniqlanadi. Bunda analog transport vositalarining rusumi, ishlab chiqarilgan yili, texnik holati, foydalanish intensivligi, bosib o'tilgan masofasi, komplektatsiyasi va boshqa muhim xususiyatlari hisobga olinadi.

Xalqaro baholash metodologiyasiga ko'ra, bozor yondashuvining natijadorligi, avvalo, analog ma'lumotlarining ishonchliligi va ularning baholanayotgan obyekt bilan taqqoslanish darajasiga bog'liqdir.⁹ Shu sababli transport vositalarini baholashda analoglarni tanlash jarayoni metodologik jihatdan muhim bosqich hisoblanadi. Obyektlar o'rtasidagi farqlar aniqlangandan so'ng tegishli tuzatishlar kiritiladi va shu asosda baholash obyektining qiymati shakllantiriladi. Qiyosiy yondashuvning afzalligi shundaki, u bozorda real shakllangan narxlar va iqtisodiy munosabatlarni hisobga olish imkonini beradi. Biroq transport vositalarining texnik holati va foydalanish tarixi ko'pincha bir-biridan farq qilishi sababli, mazkur yondashuvda tuzatish koeffitsiyentlarini ilmiy asoslash muhim ahamiyatga ega. Agar analog obyektlarning xususiyatlari yetarli darajada tahlil qilinmasa, yakuniy baholash natijasining xolisligi pasayishi mumkin.

Xarajat yondashuvi o'rin bosish tamoyiliga asoslanadi. Ushbu tamoyilga ko'ra, oqilona iqtisodiy subyekt ma'lum foydalilikka ega obyekt uchun xuddi shunday foydalilikni ta'minlaydigan muqobil obyektни yaratish yoki sotib olish xarajatidan ortiq mablag' sarflashga manfaatdor bo'lmaydi. Shu asosda transport vositasining qiymati uning tiklash yoki almashtirish qiymatini aniqlash hamda turli eskirish turlarini hisobga olish orqali baholanadi. Avtotransport vositasining xarajat yondashuvi asosida aniqlanadigan qiymati shartli ravishda quyidagicha ifodalanishi mumkin:

$$V = C - D$$

bu yerda, V - baholangan qiymat, C - transport vositasining tiklash yoki almashtirish qiymati, D - umumiy eskirish miqdori.

Mazkur yondashuvda transport vositasining jismoniy eskirishi bilan bir qatorda uning funksional va tashqi iqtisodiy eskirishini ham hisobga olish talab etiladi. Jismoniy eskirish transport vositasi konstruktiv elementlari va agregatlarining tabiiy yemirilishi bilan bog'liq bo'lsa, funksional eskirish texnik va texnologik jihatdan zamonaviy talablarga mos kelmaslik natijasida yuzaga keladi. Tashqi eskirish esa bozor sharoitlari, iqtisodiy muhit va boshqa tashqi omillar ta'sirida shakllanishi mumkin. Xarajat yondashuvi transport vositasining texnik va fizik holatini baholashda muhim imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, mazkur yondashuvning natijasi har doim ham transport vositasining bozordagi talab darajasini yoki undan foydalanish jarayonida olinadigan iqtisodiy samarani to'liq aks ettirmaydi. Shuning uchun xarajat yondashuvi aktiv qiymatini aniqlash uchun muhim metodologik vosita bo'lsa-da, transport

⁹ Royal Institution of Chartered Surveyors (RICS). *Valuation Approaches, Methods and Models*. London: RICS.

vositasidan foydalanish xizmatining umumiy natijadorligini baholashda boshqa ko'rsatkichlar bilan birgalikda qo'llanishi maqsadga muvofiqdir.

Daromad yondashuvi esa kelgusida olinishi kutilayotgan iqtisodiy manfaatni joriy qiymatga keltirish tamoyiliga asoslanadi. Mazkur yondashuv transport vositasining qiymatini undan kelajakda olinadigan daromad yoki pul oqimlari asosida aniqlash imkonini beradi. Daromad yondashuvi, ayniqsa, transport vositasi tijorat faoliyatida foydalanilganda va u mustaqil ravishda yoki transport biznesi tarkibida daromad shakllantirish jarayonida faol ishtirok etganda muhim ahamiyat kasb etadi.¹⁰

Daromad yondashuvining umumiy matematik ifodasi quyidagicha:

$$V = \sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+r)^t}$$

bu yerda, CF_t - ma'lum davrda olinishi kutilayotgan pul oqimi, r - diskont stavkasi, t - vaqt davri, n - prognoz davri.

Mazkur yondashuvning nazariy ustunligi shundaki, u transport vositasining faqat mavjud qiymatini emas, balki uning kelgusidagi iqtisodiy salohiyatini ham hisobga olish imkonini beradi. Biroq kelajakdagi daromadlarni prognozlash, ekspluatatsion xarajatlarni aniqlash, bozor risklarini baholash va diskont stavkasini asoslash bilan bog'liq murakkabliklar mazkur yondashuvning natijalariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'zbekiston Respublikasida transport vositalarini baholash bo'yicha shakllangan metodologik asoslarda ham transport vositalarining xususiyatlari va baholash maqsadidan kelib chiqib turli yondashuvlardan foydalanish nazarda tutiladi. Xususan, transport vositasining tijorat maqsadida foydalanilishi va uning daromad shakllantirish jarayonidagi o'rni daromad yondashuvini qo'llashning muhim shartlaridan biri sifatida qoraladi.^{11^8}

Adabiyotlar va mavjud metodologik yondashuvlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, qiyosiy, xarajat va daromad yondashuvlarining har biri avtotransport vositasining ma'lum iqtisodiy jihatini chuqurroq yoritishga xizmat qiladi. Qiyosiy yondashuv bozor sharoitida shakllangan narxlarni, xarajat yondashuvi transport vositasini yaratish yoki almashtirish bilan bog'liq xarajatlarni, daromad yondashuvi esa undan kelgusida olinishi mumkin bo'lgan iqtisodiy manfaatni aks ettiradi. Biroq avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholashda mazkur yondashuvlarning hech biri alohida qo'llanganda foydalanish jarayonining barcha xususiyatlarini to'liq ifodalay olmaydi. Chunki transport vositasining texnik holati uning ekspluatatsion imkoniyatlariga ta'sir qiladi, ekspluatatsion imkoniyatlar xizmat sifati va foydalanish intensivligini belgilaydi, ushbu omillar esa yakuniy iqtisodiy samaradorlikka bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholashda qiymatni aniqlash yondashuvlari bilan samaradorlik ko'rsatkichlarini o'zaro bog'lash metodologik jihatdan muhimdir. Mazkur jarayonda transport vositasining texnik tayyorgarligi, foydalanish intensivligi, resurs sarfi, xizmat sifati va iqtisodiy natijalar bir-biridan ajratilgan ko'rsatkichlar sifatida emas, balki yagona tizimning o'zaro bog'liq elementlari sifatida qaralishi lozim. Natijada avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholashning nazariy asosi quyidagi mantiqiy bog'liqlik asosida shakllanadi:

¹⁰ International Valuation Standards Council (IVSC). *Income Approach under International Valuation Standards*.

¹¹ O'zbekiston Respublikasi Yagona milliy baholash standarti. *Transport vositalari qiymatini baholash metodikasi*, NSO №15.

transport vositasining qiymati → texnik holati → ekspluatatsion imkoniyatlari → xizmat natijasi → iqtisodiy samaradorlik → kompleks baholash.

Mazkur nazariy yondashuv avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholashni faqat bozor qiymatini aniqlash bilan cheklamasdan, undan foydalanish jarayonida shakllanadigan texnik, ekspluatatsion va iqtisodiy natijalarni yagona metodologik tizim doirasida tahlil qilish imkonini beradi. Shu jihatdan, qiyosiy, xarajat va daromad yondashuvlarining nazariy imkoniyatlarini samaradorlik mezonlari bilan integratsiyalash avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholash metodologiyasini takomillashtirishning muhim yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotning metodologik asoslari avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholash jarayonining koʻp omilli va murakkab iqtisodiy xususiyatidan kelib chiqib shakllantirildi. Tadqiqot obyektining oʻziga xosligi shundan iboratki, avtotransport vositasidan foydalanish natijalarini faqat bitta koʻrsatkich orqali toʻliq tavsiflash mumkin emas. Transport vositasining texnik holati, undan foydalanish intensivligi, ekspluatatsion xarajatlar, resurslardan foydalanish darajasi, xizmat koʻrsatish natijalari hamda yakuniy iqtisodiy samara bir-biri bilan chambarchas bogʻlangan holda namoyon boʻladi. Shu sababli tadqiqotda mazkur jarayonni alohida elementlarga ajratib oʻrganish bilan bir qatorda, ular oʻrtasidagi funksional va iqtisodiy bogʻliqliklarni aniqlashga alohida eʼtibor qaratildi.

Tadqiqotning metodologik asosini tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik tahlil, ekspert baholash, ilmiy umumlashtirish va kompleks baholash usullari tashkil etdi. Ushbu metodlarning uygʻun qoʻllanilishi avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholashning mavjud nazariy va amaliy yondashuvlarini chuqur oʻrganish, ularning imkoniyatlari va cheklovlarini aniqlash hamda takomillashtirilgan baholash yoʻnalishlarini shakllantirish imkonini beradi.

Tadqiqotda, avvalo, tizimli yondashuv metodidan foydalanildi. Mazkur yondashuv avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini oʻzaro bogʻlangan texnik, ekspluatatsion, tashkiliy va iqtisodiy elementlardan tashkil topgan yagona tizim sifatida oʻrganishga asoslanadi. Transport vositasining texnik holatidagi oʻzgarishlar uning foydalanishga tayyorligiga, foydalanishga tayyorlik esa tashish jarayonining uzluksizligi va hajmiga taʼsir koʻrsatadi. Oʻz navbatida, tashish faoliyatining natijalari xarajatlar, daromadlar va umumiy iqtisodiy samaradorlikda oʻz aksini topadi. Shunday qilib, transport vositasidan foydalanish xizmatini baholashda bir omildagi oʻzgarish boshqa koʻrsatkichlarga ham bevosita yoki bilvosita taʼsir qilishi mumkinligi inobatga olinadi.

Mazkur metodologik yondashuv asosida tadqiqot obyektining ichki mantiqiy bogʻlanishi quyidagi ketma-ketlikda koʻrib chiqildi:

transport vositasining texnik holati → ekspluatatsion foydalanish imkoniyati → bajarilgan transport ishlari → resurslar sarfi → iqtisodiy natija → umumiy samaradorlik.

Ushbu tizimli bogʻliqlik avtotransport vositasidan foydalanish xizmatini baholashda faqat yakuniy iqtisodiy natijaga tayanish yetarli emasligini koʻrsatadi. Chunki yuqori yoki past iqtisodiy natija koʻplab omillarning oʻzaro taʼsiri natijasida shakllanadi. Shu sababli tizimli yondashuv orqali baholash jarayonining tarkibiy qismlari aniqlanib, ular oʻrtasidagi sabab-oqibat munosabatlari tadqiq etiladi.

Tadqiqotda qiyosiy tahlil usuli baholashning mavjud nazariy va metodologik yondashuvlarini oʻzaro solishtirishda qoʻllanildi. Xususan, avtotransport vositalarining

qiymatini aniqlashda foydalaniladigan qiyosiy, xarajat va daromad yondashuvlarining iqtisodiy mazmuni, axborot bazasi, qo'llash sharoitlari va baholash natijalariga ta'sir etuvchi omillari qiyosiy jihatdan tahlil qilindi. Ushbu tahlil mavjud yondashuvlarning qaysi jihatlari transport vositasining qiymatini aniqlashga, qaysi jihatlari esa undan foydalanish natijalarini tavsiflashga xizmat qilishini aniqlash imkonini beradi. Qiyosiy tahlil jarayonida qiymatni aniqlashga asoslangan an'anaviy baholash yondashuvlari bilan foydalanish samaradorligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar o'rtasidagi metodologik farqlar ham o'rganildi. Natijada transport vositasining bozor yoki boshqa turdagi qiymatini aniqlash uning amaldagi ekspluatatsion samaradorligini to'liq ifodalab bera olmasligi nazariy jihatdan asoslandi. Shu bois qiymat va samaradorlik ko'rsatkichlarini o'zaro bog'liq, biroq mustaqil iqtisodiy kategoriyalar sifatida baholash zarurligi tadqiqotning muhim metodologik yo'nalishlaridan biri sifatida qaraldi.

Tadqiqotda iqtisodiy-statistik tahlil usuli avtotransport vositalaridan foydalanish bilan bog'liq miqdoriy ko'rsatkichlarni o'rganishda muhim o'rin egallaydi. Mazkur usul transport vositalaridan foydalanish intensivligi, bajarilgan ish hajmi, ekspluatatsion xarajatlar, resurslar sarfi, daromadlar va boshqa iqtisodiy ko'rsatkichlarning holati hamda o'zgarish dinamikasini aniqlash imkonini beradi. Statistik ma'lumotlarni tizimlashtirish orqali baholash jarayonida yuzaga keladigan asosiy tendensiyalar va qonuniyatlarni aniqlash mumkin. Iqtisodiy-statistik tahlilda mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlar, dinamik qatorlar, o'sish sur'atlari, tarkibiy ulushlar va o'rtacha miqdorlardan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Jumladan, muayyan ko'rsatkichning vaqt davomida o'zgarishini aniqlash orqali transport vositalaridan foydalanish jarayonidagi ijobiy yoki salbiy tendensiyalar baholanadi. Ko'rsatkichlar dinamikasini tahlil qilish esa samaradorlikka ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash uchun zarur axborot bazasini shakllantiradi.

Tadqiqot metodologiyasida ekspert baholash usuli ham muhim ahamiyat kasb etadi. Avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini tavsiflovchi ayrim omillar bevosita statistik ko'rsatkichlar orqali to'liq baholanmasligi mumkin. Xususan, texnik holatning sifat jihatlari, xizmat ko'rsatish barqarorligi, ayrim mezonlarning nisbiy ahamiyati hamda kompleks baholashda ko'rsatkichlarga beriladigan ustuvorlik darajasi mutaxassislarning professional xulosalarini talab qiladi. Ekspert baholash usulidan foydalanish orqali baholash tizimiga kiritiladigan asosiy mezonlar aniqlanishi, ularning mazmuni aniqlashtirilishi va umumiy natijaga ta'sir darajasi belgilanishi mumkin. Bunda transport sohasidagi mutaxassislar, baholash faoliyati bo'yicha ekspertlar va tegishli amaliy tajribaga ega mutaxassislarning xulosalaridan foydalanish imkoniyati mavjud. Ekspert baholash natijalari ayniqsa kompleks baholash modelida ko'rsatkichlarning nisbiy muhimligini ifodalovchi vazn koeffitsiyentlarini shakllantirishda metodologik ahamiyatga ega.

Tadqiqot davomida ilmiy umumlashtirish usuli turli nazariy va amaliy natijalarni yagona ilmiy mantiqqa birlashtirish uchun qo'llanildi. Ushbu metod mavjud ilmiy qarashlarni, baholash yondashuvlarini, statistik ma'lumotlarni va ekspert xulosalarini tizimlashtirish asosida umumiy ilmiy natijalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Umumlashtirish orqali alohida tahlillar natijasida olingan xulosalar o'zaro bog'lanadi va avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholashning takomillashtirilgan metodologik yo'nalishlari aniqlanadi. Ilmiy umumlashtirish natijasida baholash jarayonida transport vositasining qiymatini aniqlash bilan uning foydalanish samaradorligini baholash o'rtasidagi bog'liqlik aniqroq namoyon bo'ladi. Chunki transport vositasi iqtisodiy aktiv sifatida muayyan qiymatga ega bo'lishi bilan birga,

uning amaliy ahamiyati foydalanish jarayonida yaratiladigan transport xizmati va shakllanadigan iqtisodiy natijalar orqali yuzaga chiqadi. Shu sababli mazkur ikki yo'nalishni bir-biridan ajratilgan holda emas, balki o'zaro bog'liq jarayonlar sifatida o'rganish zarur. Tadqiqot metodologiyasining yakuniy va integratsion bosqichi kompleks baholash usuli bilan bog'liq. Mazkur usul avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini faqat bitta iqtisodiy yoki texnik ko'rsatkich asosida emas, balki o'zaro bog'langan mezonlar tizimi orqali baholashga qaratilgan. Kompleks baholashning asosiy afzalligi shundaki, u transport vositasining foydalanish jarayonini turli yo'nalishlar bo'yicha tavsiflovchi ma'lumotlarni yagona baholash tizimiga birlashtirish imkonini beradi.

Mazkur tadqiqot doirasida kompleks baholashning tarkibiy qismlariga transport vositasining texnik holati, ekspluatatsion foydalanish darajasi, resurslardan foydalanish samaradorligi, xizmat ko'rsatish natijalari va iqtisodiy ko'rsatkichlar kiritilishi mumkin. Ushbu ko'rsatkichlarning har biri transport vositasidan foydalanish jarayonining muayyan jihatini tavsiflaydi. Biroq umumiy samaradorlik to'g'risida xulosa chiqarish uchun ular o'rtasidagi bog'liqlikni hisobga olish zarur.

Kompleks baholashning umumlashtirilgan ko'rsatkichi quyidagi mantiqiy shaklda ifodalanishi mumkin:

$$I = \sum_{i=1}^n \omega_i K_i$$

bu yerda:

I - avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatining integral baholash ko'rsatkichi;

K_i - alohida baholash mezonlari yoki ko'rsatkichi;

w_i - mazkur ko'rsatkichning umumiy baholashdagi nisbiy ahamiyatini ifodalovchi vazn koeffitsiyenti;

n - baholash tizimiga kiritilgan ko'rsatkichlar soni.

Vazn koeffitsiyentlarining yig'indisi quyidagi shartga mos bo'lishi talab etiladi:

$$\sum_{i=1}^n \omega_i = 1$$

Mazkur yondashuv turli o'lchov birliklariga ega bo'lgan ko'rsatkichlarni tegishli usullar asosida birlashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, integral baholash modelining ilmiy asoslanganligi ko'rsatkichlarni tanlash, ularni normalizatsiya qilish hamda vazn koeffitsiyentlarini aniqlash tartibining qanchalik asoslanganligiga bevosita bog'liq bo'ladi.

Tadqiqot metodlarining o'zaro bog'liqligini umumiy ko'rinishda quyidagi mantiqiy ketma-ketlik orqali ifodalash mumkin:

tizimli yondashuv → qiyosiy tahlil → iqtisodiy-statistik tahlil → ekspert baholash → ilmiy umumlashtirish → kompleks baholash.

Mazkur metodologik ketma-ketlik tadqiqotning nazariy va amaliy qismlarini o'zaro bog'lashga xizmat qiladi. Dastlab tizimli yondashuv orqali tadqiqot obyekti tarkibi va ichki bog'liqliklari aniqlanadi. Keyingi bosqichda qiyosiy tahlil yordamida mavjud baholash yondashuvlarining metodologik xususiyatlari o'rganiladi. Iqtisodiy-statistik tahlil asosida transport vositalaridan foydalanish bilan bog'liq miqdoriy ko'rsatkichlar tahlil qilinadi. Ekspert baholash orqali murakkab va sifat xususiyatiga ega mezonlarning ahamiyati aniqlanadi. Olingan natijalar ilmiy umumlashtirish yordamida tizimlashtiriladi va yakunda kompleks

baholash modeli doirasida birlashtiriladi. Shunday qilib, mazkur tadqiqot metodologiyasi avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholash masalasini faqat transport vositasining qiymatini aniqlash bilan cheklab qo'ymaydi. Aksincha, baholash jarayoni transport vositasining texnik holati, undan foydalanish xususiyatlari, ekspluatatsion natijalari va iqtisodiy samaradorligini o'zaro bog'liq holda tadqiq etishga asoslanadi. Shu asosda tizimli, qiyosiy, iqtisodiy-statistik, ekspert, umumlashtirish va kompleks baholash usullarining uyg'unligi avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholashning nazariy-metodologik asoslarini takomillashtirish uchun zarur ilmiy-uslubiy zamin yaratadi.

Tahlillar va asosiy natijalar. O'tkazilgan nazariy va metodologik tahlillar avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholash masalasida qiymat va foydalanish samaradorligini yagona mazmun doirasida ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, transport vositasining iqtisodiy qiymati uning muhim tavsiflaridan biri bo'lsa-da, mazkur ko'rsatkich transport vositasidan foydalanish jarayonining haqiqiy natijadorligini to'liq ifodalab bera olmaydi. Chunki foydalanish jarayonida shakllanadigan natija transport vositasining texnik holati, ekspluatatsion imkoniyatlari, foydalanish intensivligi, resurslar sarfi va iqtisodiy natijalar kabi bir qator omillarning o'zaro ta'siri ostida yuzaga keladi.

Tahlillar natijasida mavjud baholash yondashuvlarining har biri muayyan iqtisodiy vazifani bajarishi aniqlandi. Biroq ularni alohida qo'llash transport vositasidan foydalanish xizmatining barcha jihatlarini qamrab olish imkonini bermaydi. Shu jihatdan baholashning asosiy metodologik muammosi alohida ko'rsatkichlarning mavjudligida emas, balki ular o'rtaidagi o'zaro bog'liqlikning yetarli darajada hisobga olinmasligidadir. Tadqiqot natijalariga ko'ra, transport vositasining texnik holati uning ekspluatatsion faolligiga bevosita ta'sir qiladi, ekspluatatsion faollik esa bajarilayotgan xizmat hajmi va resurslardan foydalanish darajasini belgilaydi. Ushbu jarayonlarning yakuniy natijasi iqtisodiy samaradorlikda namoyon bo'ladi. Shuning uchun transport vositasidan foydalanish xizmatini baholashda texnik, ekspluatatsion va iqtisodiy ko'rsatkichlarni bir-biridan mustaqil holda emas, balki o'zaro bog'langan tizim sifatida tahlil qilish ilmiy jihatdan asosli hisoblanadi.

Tadqiqotning asosiy natijasi sifatida avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholashning kompleks metodologik yo'nalishi shakllantirildi. Ushbu yondashuvda transport vositasining qiymati yakuniy baholashning yagona mezon sifatida emas, balki umumiy baholash tizimining tarkibiy elementi sifatida qaraladi. Bunda texnik holat, ekspluatatsion intensivlik, resurslardan foydalanish darajasi va iqtisodiy natijadorlik o'zaro bog'liq mezonlar sifatida hisobga olinadi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalarini umumlashtirish asosida avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholashning nazariy-metodologik asoslarini takomillashtirishda kompleks yondashuvni qo'llash zarurligi to'g'risida xulosaga kelindi. Zamonaviy baholash tizimi transport vositasining faqat iqtisodiy qiymatini aniqlash bilan cheklanmasdan, uning foydalanish jarayonida yuzaga keladigan texnik, ekspluatatsion va iqtisodiy natijalarni ham qamrab olishi lozim.

Birinchidan, transport vositasining qiymati va undan foydalanish samaradorligini mazmunan farqlash, biroq ularni yagona baholash tizimida o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Bu baholash natijalarining bir yoqlamaligini kamaytiradi va transport vositasining haqiqiy iqtisodiy holatini kengroq tavsiflash imkonini beradi.

Ikkinchidan, baholash tizimiga texnik holat, ekspluatatsion faollik, resurslardan foydalanish va iqtisodiy natijadorlikni ifodalovchi ko'rsatkichlarni integratsiya qilish taklif etiladi. Mazkur ko'rsatkichlar transport vositasidan foydalanish xizmatining asosiy natijalarini turli yo'nalishlarda tavsiflash imkonini beradi.

Uchinchidan, kompleks baholash natijalaridan faqat umumiy integral ko'rsatkichni aniqlash uchun emas, balki samaradorlikni pasaytirayotgan muammoli omillarni aniqlash uchun ham foydalanish lozim. Bunday yondashuv baholash natijalarining amaliy ahamiyatini oshirib, boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur axborot bazasini shakllantiradi.

To'rtinchidan, baholash jarayonida transport vositasining ichki holati bilan bir qatorda tashqi iqtisodiy va bozor sharoitlarini ham hisobga olish zarur. Chunki transport xizmatining yakuniy natijadorligi faqat transport vositasining o'z imkoniyatlariga emas, balki talab, raqobat, narxlar va boshqa tashqi omillarga ham bog'liq bo'ladi.

Muallif tomonidan ilgari surilgan yondashuv avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholash metodologiyasini kengaytirishga qaratilgan. Uning asosiy mazmuni baholashni "transport vositasi qancha turadi?" degan an'anaviy savoldan "mavjud transport vositasidan qanchalik samarali foydalanilmoqda?" degan kengroq iqtisodiy savol tomon yo'naltirishdan iboratdir. Shu asosda, avtotransport vositalaridan foydalanish xizmatini baholashda qiymat, texnik holat, ekspluatatsion natijalar va iqtisodiy samaradorlikni o'zaro bog'liq mezonlar sifatida birlashtiruvchi kompleks metodologik tizimni shakllantirish mazkur tadqiqotning asosiy ilmiy taklifi sifatida ilgari suriladi. Bunday yondashuv baholash natijalarining aniqligi va amaliy ahamiyatini oshirish bilan birga, transport vositalaridan foydalanish samaradorligini boshqarishga xizmat qiluvchi ilmiy-uslubiy asosni ham mustahkamlaydi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasining "Baholash faoliyati to'g'risida"gi Qonuni. – O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
2. Magdiyev Sh.P. Avtomobillar texnik ekspluatatsiyasi va servisi. – Toshkent: darslik.
3. Tojiboyev A.A., Qodirshoev T., Ibrohimov K.I. Avtotransport vositalarining diagnostikasi. – Toshkent: NIF MSH, 2020. – 192 b.
4. Sodiqov I.S. Avtomobil yo'llarining transport-ekspluatatsion ko'rsatkichlari. – Toshkent, 2019. – 217 b.
5. Mahkamov Q.H. Mashinalar puxtaligi asoslari. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2014. – 160 b.
6. Karimov E. Avtomobillarda yuk tashish va avtotransport logistikasi. – Toshkent: Sharq, 2014. – 240 b.
7. Abdiquodirov Sh., Komilov A.L., Xudayqulov R.Z. va boshqalar. Avtotransport vositalarining tuzilishi. – Toshkent: NIF MSH, 2024. – 424 b.
8. Xodjayev B.A. Ekonomika avtomobilnogo transporta: uchebnik dlya avtodorojnyx institutov. – Toshkent: O'qituvchi, 1982. – 216 b.
9. Saidov D.R. Avtoservis xizmatlari sifatini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish. – Toshkent: Monografiya.
10. International Valuation Standards Council (IVSC). International Valuation Standards (IVS). – London: IVSC, 2024.
11. International Valuation Standards Council (IVSC). IVS 100: Valuation Framework. –

London: IVSC.

12. International Valuation Standards Council (IVSC). IVS 103: Valuation Approaches. – London: IVSC.

13. International Valuation Standards Council (IVSC). IVS 300: Plant, Equipment and Infrastructure. – London: IVSC.

14. Damodaran A. Investment Valuation: Tools and Techniques for Determining the Value of Any Asset. – 3rd ed. – Hoboken: John Wiley & Sons, 2012.

15. Rodrigue J.-P. The Geography of Transport Systems. – New York: Routledge.